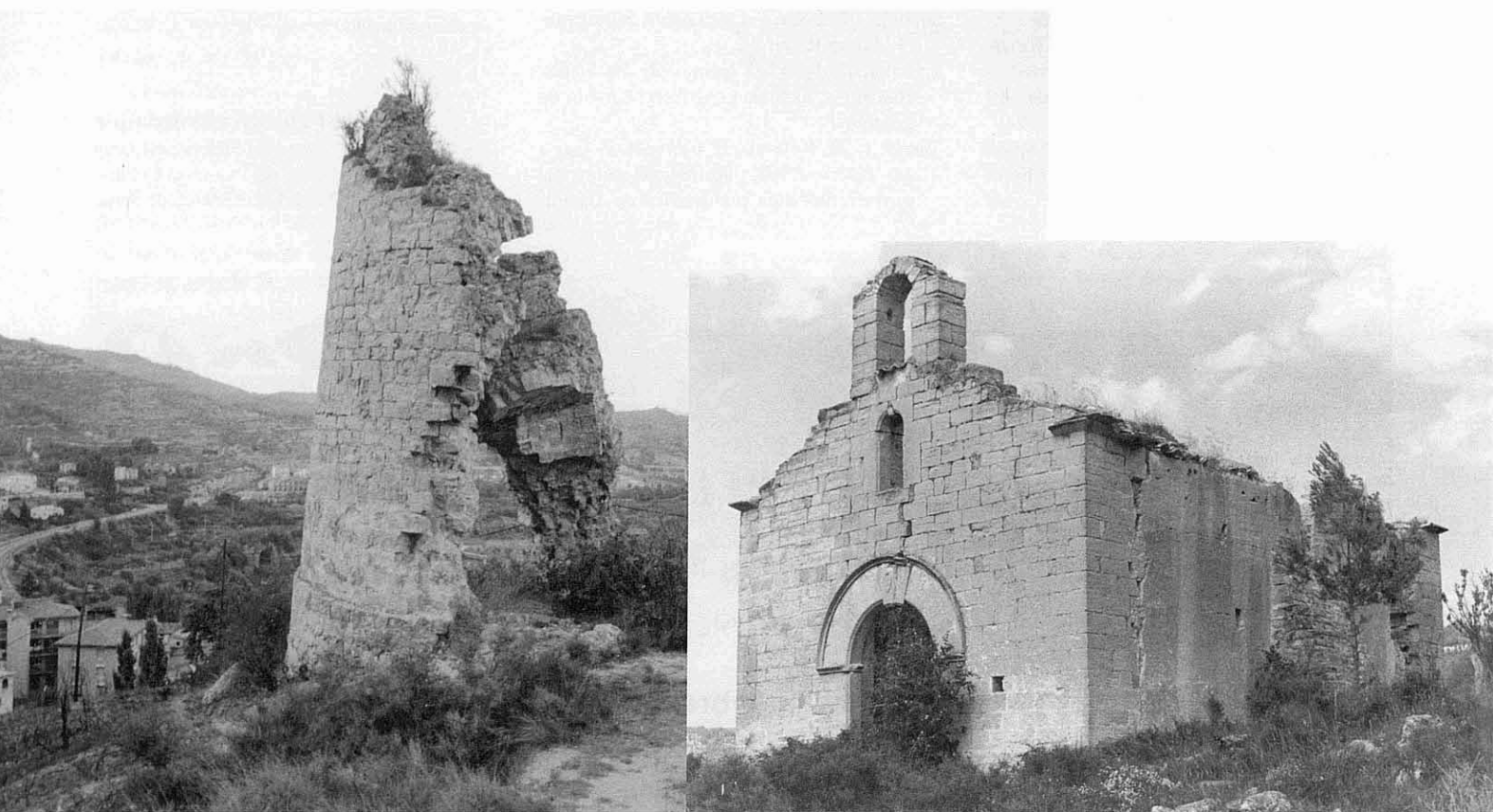

Musulmans al cor de la pre-Catalunya

(sobre els orígens de Monistrol de Montserrat)

Josep Batlle i Costa
Pere Balañà i Abadia

La Bestorre i la torre pròxima a l'ermita de Sant Antolí són d'origen musulmà.

El poblament de les nostres terres arran de l'arribada dels musulmans abans d'acabar el primer quart del segle VIII i fins les repoblacions d'iniciativa comtal, ha constituït un tema de controvèrsia constant entre els medievalistes. Només recerques com les d'Albert Benet han posat de mani-

fest la probable persistència de petites comunitats mossàrabs en alguns indrets camperols o urbans. Tampoc no podem tenir cap certesa sobre el grau d'islamització de la població autòctona al llarg de tot el segle VIII, perquè el paganisme s'estenia encara aleshores per una gran part de l'àrea

pirinenca. Afegint-hi la revolta d'Aisó i Guillemó (826-827), el territori central de la pre-Catalunya ha estat comparat amb una "terra de ningú", circumstància tradicionalment atribuïda a la castellana vall del Duero per influència dels estudis de Claudio Sánchez Albornoz. Tanmateix, les publi-

cacions més recents han anat desmun- tant aquesta teoria llargament accepta- da, tenint en compte, entre d'altres arguments, les restes arqueològiques i toponímiques que demostren la conti- nuïtat de l'hàbitat en ambdues àrees.

Una altra polèmica que anem perfi- lant poc a poc –i amb una gran dosi de sentit comú– és la de l'arabització/ber- berització de les nostres contrades durant el segle VIII. A favor de les ide- es pro-berebers de Pierre Guichard han estat dirigides les recerques de Miquel Barceló, des de la UAB, que han posat de relleu la importància de l'element bereber en l'ocupació de la pre-Catalu- nya. No calia esperar cap resultat inno- vador, ateses les afirmacions de les pròpies cròniques àrabs, i la proximitat del nord d'Àfrica a la península ibèri- ca. Avui dia som davant d'un procés similar i ningú no se'n sorprèn en absolut. Els immigrants d'ara conti- nuen essent els mateixos que els de l'Alta Edat Mitjana, això sí, islamit- zats del tot i arabitzats en part. Ja afir- mava l'historiador magribí al-Maqqarí (1591-1631), coneixedor de les obres dels andalusins Ibn Hayyàn (987-1076), del cadí Iyyàd (ss. XI-XII), nas- cut a Ceuta, i d'Ibn al-Hatîb (1313-1375), que: “*Després [de l'entrevista entre ambdós cabdills, celebrada a finals de juliol de l'any 713] Mussa féu les paus amb Tàric, es mostrà falaguer amb ell, li confirmà el comanament de l'avantguarda i li ordenà que amb les seves tropes [berebers] avancés davant d'ell. [...] Mussa seguia el camí de Tàric, completava ço que aquest començava i confirmava els pactes que els habitants havien fet amb ell*”¹.

Com hem dit en ressenyes d'Helena de Felipe, *Identidad y onomástica de los beréberes de Al-Andalus* (Madrid: C.S.I.C., 1997), l'estudi més valuós sobre aquest tema, és llàstima que només es basi en les dades dels reper- toris bibliogràfics àrabs. Això fa que el territori nord-est de la península ibèri- ca hi resti poc representat (Mequinen- sa, a la Franja de Ponent, és l'única població destacada). Tal vegada l'a- profitament d'altres monografies² i dels resultats que forneixen la toponí- mia fossilitzada als documents llatins i catalans medievals o l'*Onomasticon Cataloniae*, permetrien arrodonir

millor els perfils poblacionals d'unes terres pre-catalanes on el tòpic consa- grat s'havia basat sempre en l'hege- monia de les tribus aràbigues del sud o iemenites.

Ara bé, si a més a més de la toponí- mia considerem encertat que els estu- dis dels antropònims poden aportar a l'historiador, per a aquesta època d'a- bans del segle X, força dades sobre les característiques d'una població deter- minada, aleshores és la tasca dels investigadors locals la que ens ajudarà millor en la nostra comesa. I aquest és ben bé el cas d'una troballa, obviada en l'obra de Coromines en relació a les rodalies de la serralada de Montserrat, i feta en concret dins l'actual terme municipal de Monistrol de Montserrat, la qual obligarà a escriure de nou alguns textos de semidivulgació rela- tius als orígens històrics d'aquest poble. Perquè, ja G. de Argaiz, l'any 1677, afirmava que l'última edificació de la torre dita *Bestorre*, a l'entrada del poble, sens dubte erigida sobre una primitiva talaia islàmica del segle VIII que, a la dreta del Llobregat, controla- va un dels passos del riu, va ser orde- nada pel prior Vicenç de Ribes l'any 1408. També en tractà més endavant, a mitjan segle XIX, el famós diccionari de Pascual de Madoz.

En l'endemig, llegim una curiosa descripció de la Bestorre inclosa al manuscrit parcialment inèdit –proce- dent d'un arxiu privat– del frare Zoile Gibert, titulat *Notícia de les antiqui- tats de la Vila de Monistrol de Montse- rrat*, 1824, p. 22, sota l'encapçalament “*Torra frenta la Vila: La torra que hi havia construhida sobre la altura de la Canaleta frenta la Vila, que destruí un Abat de Montserrat anomenat Marrón, de què antecedenment s'ha parlat, és tradició que era construhida en temps que los Moros dominaven la Espanya. [...] La que era frenta esta vila, per destruhir-la la minaren, posa- ren barrils de pólvora, y caigué la major part, y se veu que era construhida de pedra y cals, obra molt forta que, si han volgut aprofitar algunas pedras, han tingut de desfer[-h]o ab barrinadas*”³.

En altres ocasions hem demostrat com l'atribució sistemàtica d'algunes fortificacions a l'etapa islàmica de la

història de la pre-Catalunya respon a una mena d'imaginari popular que hem anomenat “arabofòbia latent”. També en aquest cas podríem pensar que estem davant el mateix fenomen. Però, a part que les petites guàrdies, torres de guaita o talaies erigides pels musulmans al camp els segles VIII-IX possiblement eren la majoria de fusta, si no és que aprofitaven antigues cons- truccions ibèriques o romanes, es dona la circumstància que el clergue descriu una estratègia de vigilància dels camins –terrestres o fluvials– ben docu- mentada per a les zones del Segre i de l'Ebre: “*També n[‘h]i havia altre en San Antolí un poch antes de arribar a la Capella anant[-h]i des de Monistrol, altre en Vaccarisas, altre en la Serra de l'Ubach, y se diu que estas torras las habian construhit los Moros per donar-se senyas més promptes del que ocurría, y feían foch, o fochs, en lo més alt d'ellas. Eran construhidas estas torras en forma rodona dedins y de defores, parets molt gruixudas; hi havia una sola porta, o portal, per entrar. De dins també tenian la forma rodona, y de la paret eixian unas pedras en forma d'escalons, las que anaban voltant la paret, y anant pujant amunt fins a arribar al més alt, haont hi havia un forat, que un home pogués passar llibrement, y per dits escalons se pujava, pues de la part de dintre quedava molt poch vacuo*”.

És a dir, podem considerar com a molt probable que la Bestorre (196.3 m) hagués tingut –en el període de poblament musulmà– una torre bessona al marge esquerre del Llobregat, amb visió directa entre ambdues i situada a no massa distància. I, en efecte, la publicació recent de l'obra del pare Benet Ribas (1735-1812)⁴, redactada a instàncies del cèlebre Francisco de Zamora (1757-1812), ens ha confirmat aquesta hipòtesi, alhora que ens ha fornït una pista evident sobre els obscurs orígens del municipi actual. La citada torre bessona, a una altitud similar a la de la Bestorre, i a 1.600 m vers el nord-oest, és avui dia quasi enderrocada del tot i al costat mateix de la capella o ermita de Sant Antolí, també malmesa i oblidada. Aquesta capella fou erigida per ordre de Ramon de Vilaregut, prior de Mont-

serrat (1334-1348). Gibert la recorda perfectament: “*Totas [les torres] eran construhidas de la forma referida, que en la de S. Antolí mi havia ficat varias vegadas per cerciorar-me de sa construcció*”.

Els precedents medievals documentats ens donen notícia que la torre existia almenys l'any 1123, quan Elies, abat de Ripoll, i Berenguer Bernard, “*con toda la congregación a ellos sujeta, dieron en feudo a Arnaldo Berenguer y a Pedro Miro la torre de Guadvacched, que es en Monistrol, con el pacto de cultivar las tierras y reedificar la torre dentro de 4 años; y que tenga facultad el prior de Montserrat para edificar allí casa y también los vasallos del monasterio*”. No va ser fins més endavant, entre els anys 1225 i 1227, que, al costat de la torre, s'aixecà la primitiva capella que fou batejada amb el nom de Sant Antolí, patró de l'església. Doncs bé, aquesta “torre de Guadvacched” quedava dins les afrontacions de la primera donació de propietats de la zona de Montserrat feta pel comte Sunyer l'any 933 en benefici del monestir de Ripoll i quan ni tan sols el monestir no tenia prior propi (el primer fou elegit l'any 1082). El nom de lloc o topònim del document de 1123, però, ja devia tenir una llarga història. El descobrim en sis pergamins recollits fidelment pel pare Ribas. Veiem com, en qualitat de propietaris, els abats de Ripoll subscriuen els 2 primers (del 1002 i del 1065) i, després, els priors de Montserrat signen els 4 darrers (dels anys 1110, 1123, 1156 i 1225). Diuen:

1. “*Otra prueba de que el Abad de Ripoll disponía de las haciendas de Montserrat, es una venta que el mismo Seniofredo abad otorgó a 29 de julio de este 1003 [1002] a favor de Raimundo I y su mujer Ermeleva, de unas tierras, casas y molinos en Monistrol, condado de Manresa, donde dizen Guaro vv[w]vahezet (y oy día los Bacos) que dicho Abad había adquirido por donación de Juliano, difunto, por precio de VIII manchusos de oro óptimo*”. 2. “*En otra del siguiente año (1065) ... ; pues en la donación que otro Guilaberto hizo a Sta. Maria de Ripoll de su propia hacienda que era censual (del señorío) de dicha Sta.*

Maria, sita en el condado de Manresa en el lugar dicho Guad achez”. 3. “*1110. Guitardo Guifredo y otros cedieron y definieron a favor de Sta. Maria de Montserrat y de Gervasio prior y de sus monges un alodio u hacienda llamada Guad vachet*”. 4. “*1123. Helias, Abad de Ripoll, y Berenguer Bernardo, ...*” (citats abans). 5. “*1156. Este prior don Pedro, en dicho día y año [1 de juliol], dio en feudo a Ermensidis y a su hijo Pedro la torre de Guad vachet con todas las masias de su término*”. 6. “*1225. El citado prior Berenguer y su convento de Montserrat, cedieron a Bernardo Pons y sus herederos unas tierras en el manso de Guadachet del término de Monistrol*”.

Comparant els dos darrers documents podem comprovar que, almenys fins a l'any 1156, un estrany indret anomenat amb diverses grafies (desconegut també per Coromines) constituïa un “terme”. Però menys de cent anys després, el 1225, el petit monesterioli o “monestir petit” promogut pels abats de Montserrat havia anat creixent al marge dret del Llobregat, havia adquirit la seva pròpia condició de “terme” i, a més, s'havia annexionat tot el patrimoni de l'anterior, que devia restar com a una mena d'agregat al nucli més poblat de Monistrol. Per aquesta raó hom pot deduir senzillament que el lloc documentat pel seu topònim específic com a mínim des de l'any 1002, constituï el veritable origen del municipi actual. L'establiment humà, musulmà com veurem, origen del que després seria la “partida” de Sant Antolí, devia perdre població a poc a poc a favor del progressiu poblament de Monistrol de Montserrat, procés potser afavorit pels priors montserratins, els quals, al mateix temps, també s'estalviaven l'obstacle del riu en instal·lar-se al poble i assegurar-se la comunicació directa amb el monestir, fins i tot en temps d'avingudes i riua-des, perquè el pont indispensable per realitzar aquesta funció no va ser edificat fins al segle XIV.

Amb tot, el record d'aquell topònim estrany no es va perdre immediatament. Ben a l'inrevés, es conservà i evolucionà —aplicant-hi els repobladors cristians la tàctica de la coneguda

“santificació” de força topònims d'origen desconegut— amb la seva agregació al nom de la capella que hom havia erigit allà mateix. Així, doncs, a partir d'aquests dies, pels volts del segon quart del segle XIII, i fins a finals del segle XV, en la documentació catalana trobem la nova nomenclatura del lloc sense gaires variacions: 1) *Sant Antholi de Guacho* (1416-17); 2) *Sent Antoni de Guacho* (1416) i 3) *Sent Antoni de Gacho* (1417). Això no obstant, en els testaments redactats en llatí que es conserven a l'arxiu municipal (de finals segle XIV o principis del XV), hem pogut verificar que s'elideix sempre el complement toponímic *Guacho* (o *Gacho*) i que les citacions remetien exclusivament al lloc dit “*bto anthonino o bti Anthonini*”.

Si intentem esbrinar l'origen del nom de lloc més antic, besllumem un possible ètim àrab al darrere de les grafies documentades entre els segles X i XII. Aquest aspecte, que hem desenvolupat en detall⁵, ens duu a l'expressió àrabiga *Wādī Wàqid*, “el riu, barranc o torrent de Wàqid”, formada per un substantiu determinat per un antropònim o nom de persona, que sembla més aviat àrab (“l'il·luminat, l'instruït”) que bereber. Per això avui dia l'antic *Wādī Wàqid* rep el nom superposat de *Torrent de Sant Antolí*.

Notes

1. J. M. MILLÀS I VALLICROSA, *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1987, pp. 18-21.
2. Coma la de C. E. DUBLER, *Über Berbersiedlungen auf der iberischen Halbinsel Untersuchung auf Grund der Ortsnamen*, “Romanica Helvetica” (Genève), 1943.
3. L'ortografia, l'accentuació i la puntuació del text original han estat lleugerament actualitzats.
4. B. RIBAS I CALAF, *Història de Montserrat (888-1258)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Curial Edicions, 1990 i *Annals de Montserrat (1258-1805)*, loc. cit., 1997.
5. Al XXVII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Manresa, 5 i 6 d'octubre del 2001).

Josep Batlle i Costa
Pere Balañà i Abadía